

Лексичките иновации во прозата на Малески и нивниот статус во стандардниот македонски јазик

ВИОЛЕТА ЈАНУШЕВА, *St. Clement of Ohrid University of Bitola*
violetajanuseva@gmail.com

Received: June 19, 2015.

Accepted: October 23, 2015.

АПСТРАКТ

Непосредно по кодификацијата на македонскиот јазик, во 1945 г., се појавија Речникот на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања, кој го покажа високиот степен на стабилност на речникот на македонскиот јазик и на неговата стандардизација, но и многу автори кои, со својот јазичен израз, преку различни лексички иновации, го афирмираат македонскиот јазик како средство со кое се создаваат врвни уметнички дела. Јазикот на едно литературно дело не може да се разгледува изолирано од општествениот контекст во кој е пишувано делото, тој не може да се разгледува ниту одделно од општонародниот јазик, зашто во јазикот на уметничката литература се рефлектира целокупниот речнички фонд на еден јазик.

Во трудот се анализираат одредени лексички единици присутни во романот „Разбој“ на македонскиот писател, В. Малески, кои во докторската дисертација на Паноска се определени како лексеми со кои се актуализира народната лексика и како зборообразувачки иновации, од гледна точка на нивниот статус во македонскиот стандарден јазик, денес, во однос на нивното значење и на нивната употреба и се потврдува дека тие го губат статусот што го имаат во тој период, а се покажува и дека лексиката како дел од јазичниот систем е постојано подложна на промени. Во трудот се наведени лексеми кои можат да се употребат како примери при обработка на поглавја од македонската лексикологија.

Клучни зборови: иновации, лексика, значење, употреба.

The Lexical Innovations in Maleski's Prose and Their Status in the Standard Macedonian Language

ABSTRACT

Immediately after the codification of the Macedonian language, in 1945, the Dictionary of the Macedonian language with Serbo-Croatian interpretation appeared showing the high level of stability of the Macedonian language's lexicon and of its standardization. A lot of authors with their language expression, through actualization of national lexemes and through innovations in the process of word formation, contributed to the affirmation of the Macedonian language as a means of creating prime works of art. The language of an art work cannot be separated from the social context in which it is written. It cannot be separated from the national language too, because the language of an art work reflects the whole lexicon of the language.

The article analyzes certain lexical items present in the novel "Razboj" of the Macedonian writer V. Maleski, which are determined as lexemes that actualized national lexis and word formation innovations in Panoska's doctoral thesis, regarding their meaning and their utilization in the Macedonian standard language today, and confirms that they lost the status they had in this period. It shows that the lexis as a part of the language system is constantly subjected to changes. The paper reveals lexemes which can be used as instances when elaborating chapters of the Macedonian lexicology.

Keywords: innovation, lexis, meaning, utilization.

1. Вовед

Кодификацијата на македонскиот јазик во 1945 г., со која се пропишува задолжителната јазична норма, претставува важен историски чин за македонскиот народ, зашто во неа се синтетизирани заложбите за изградување на македонскиот

литературен јазик на македонистите од 19 век, (Бојкоска и др. 1998: 24). Непосредно по кодификацијата, македонскиот јазик се наоѓа на почетокот на својот развој и сè уште го нема достигнато денешниот степен на развој, а најголема стабилност, во однос на нормата, е постигната во речникот. Овој период се карактеризира со забрзан развој во сите сфери од општественото живеење што неминовно се рефлектира врз јазикот, а како резултат на тоа се наметнува потребата од особена грижа за јазикот, потреба од посеопфатно нормирање, односно од системност и организација во јазикот, манифестирана преку преиспитување на одредени јазични решенија, воведени со кодификацијата и преку постојано трагање по јазичен израз за изразување на попрецизни апстрактни и комплексни содржини со цел да се подигне свеста на зборувачите за важноста на јазикот и за да се издигне тој до степен на стандарден јазик, пред сè, со почитување на принципите врз кои е изграден македонскиот јазик и со земање предвид на објективните законитости во развојот на секој јазик. Пред сè, се има предвид брзиот развој на сите јазици и нивните неминовни меѓусебни влијанија кои и денес се одликуваат со својата актуелност, (Корубин 1969: 9 – 33). Во овој период особено се нагласува свесниот фактор во изградувањето на јазикот, свесното планирање и насочување на неговиот развој преку осознавање на развојните тенденции на јазикот. Во оваа смисла, е важен ставот на Конески за изградување на стандардниот јазик преку искористување на можностите на народниот јазик, односно преку употреба на живите наставки и зборообразувачки модели карактеристични за народниот јазик при образување на новите зборови, реченичните модели и сл. и преку спречување на сите тенденции кои се спротивни на основата на нашиот јазик. Конески укажува на доследно спроведување на оние карактеристики на централните говори кои го прават скелетот на стандардниот јазик, но и на придонесот на другите говори, зашто со заемањето на јазични елементи се уништува волјата со свесен напор да се гради јазикот и се влегува во една т.н. состојба јазична дембелана. Тој ја нагласува улогата на народната поезија како ризница на зборови за да се создаде јазикот, (Конески 1967: 7 – 39). Во овој период излегува и тритомниот Речник на македонски јазик со српскохрватски толкувања (прв том, 1961 г., втор том, 1965 г. и трет том, 1966 г.). Речникот ја покажува стабилизација на лексиката на македонскиот јазик. Тој не е строго нормативен, зашто во него се вклучени голем број дијалектни зборови за кои се сметаше дека ќе најдат поширока употреба, потоа голем број архаизми, претежно присутни во народната поезија и проза, а меѓународните зборови се вклучени во мера која е определена од нивната поширока употреба во културната средина. Сепак, и во овој поглед Речникот има несомнено значајна улога зашто укажува на високиот степен на стандардизација на македонскиот јазик во тој период. Зборовите за Речникот беа ексцерпирани од современи литературни, научни и публицистички дела, од народни умотворби, од одделни лексички прилози за македонските дијалекти, од зборови кои припаѓаат на разговорната сфера и сл., (Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања, 1986, Предговор).

Во 1969 г., значи во периодот на изградба на македонскиот јазик, се појави и капиталното дело на македонскиот писател, Малески, романот, „Разбој“, во кое се проговорува за неспокојствата на едно време, со изворен македонски збор. Придонесот на Малески во формирањето, односно во изградувањето на македонскиот јазик е особено значаен, зашто градејќи го својот прозен исказ, во најголема мера, тој се потпира на

народната основа на македонскиот јазик и во него ги бара моделите за својот прозен израз, притоа, употребувајќи зборови помалку или повеќе познати на целата територија на Македонија, зборови кои се дијалектно обоени и поограничени во својата употреба, но и сосема нови зборови образувани со помош на живите и продуктивни наставки од народниот јазик, така што во неговиот роман доаѓа до целосен израз богатството на нашиот јазик. Овој негов пристап експлицитно укажува на богатите изразни можности на македонскиот јазик и зборува за еден продуктивен и креативен чин преку кој тој ги развива тие потенцијали на јазикот, а истовремено и за неговиот напор да го изградува својот прозен израз во духот на народниот јазик.

Во 1970 г. Р. Паноска ја одбрани докторската дисертација посветена на јазикот во творештвото на Малески во која укажува на врската на јазикот на Малески со народната традиција, но и на настојувањето на авторот творечки да ја применува јазичната норма. Паноска укажува на тоа дека Малески достоино го афирмира македонскиот јазик користејќи го како средство за создавање на врвни уметнички дела. Паноска потврдува дека во романот се присутни карактеристиките на струшкиот говор, но и дека тие му служат, пред сè, како изразно средство за градење на неговиот индивидуален израз. Јазикот во неговиот роман ја покажува заложбата на Малески да ги искористи изразните можности на општонародниот македонски јазик, кои се согледуваат во актуализирањето и афирмирањето на македонската народна лексика и во збооробразувачките иновации (Паноска 1970: 3-7).

Од наведеното се согледува дека тенденциите за изградувањето на стандардниот јазик во конкретниов период, периодот по кодификацијата, се движат во насока на зачувување на неговата народна основа, а делото на В. Малески е репрезент на културните творци од тој период во кое јасно е изразена народната основа на јазикот и се води сметка за принципот на збогатување на речникот со лексеми од сите говори. Денес, пак, во време на глобализација, во време на забрзан општествено-политички, економски, културен развој, стандардниот вариетет на македонскиот јазик, (Фишман 1978: 29-38, Fishman 1978: 29-38), изграден врз централните говори, како наддијалектна форма е веќе целосно развиен јазичен систем со кој се артикулираат најкомплексни апстрактни содржини, со кој се артикулираат цивилизациски и културни посебности на едно општество и со кој се задоволуваат потребите на зборувачите на македонскиот јазик во сите сфери од нивното живеење и дејствување. Факт е дека развојот на секој јазик претставува резултат на општествено-политички, техничко-технолошки, економски и други промени во сите сфери на човековото живеење и дека тие се рефлектираат во речничкиот фонд. Тој е најотворениот дел од јазичниот систем на секој јазик, па и на македонскиот стандарден јазик, подложен на постојани промени. Промените во лексичкиот систем се случуваат постојано, но, сепак, тоа е природен процес, зашто за да може јазикот да ја исполни својата основна функција на средство за меѓусебно разбирање неговата лексика нужно мора да се менува, да се модификува, да се приспособува за да одговори на потребите на зборувачите на тој јазик, во однос на македонскиот јазик, секако со почитување на погоре изнесените тенденции. Како резултат на тие промени лексиката на еден јазик постојано се менува, па се појавуваат нови зборови кои ја рефлектираат општествената стварност кои, во поголема мера, ги задоволуваат потребите на зборувачите, некои зборови исчезнуваат од јазикот,

некои зборови кои биле активни во еден период постепено ја губат својата активност и навлегуваат во пасивниот фонд на јазикот и сл.

Од друга страна, јазикот на едно уметничко литературно дело не може да се разгледува како изолирана појава од општествениот контекст во кој е пишувано тоа дело, од општественото живеење и дејствување во тоа време, како и како изолирана појава од согледувањата за изграденоста на јазикот во периодот за кој се зборува. Но јазикот на едно уметничко дело не може да се разгледува ниту како нешто што е одделно од општонародниот јазик. Општо е познат фактот дека во јазикот на уметничката литература се рефлектира целокупниот речнички фонд на еден јазик. Сепак, јазикот во уметничките литературни дела е, од своја страна, специфичен, затоа што во делата авторите создаваат нови зборови, или актуализираат веќе постојни зборови кои во јазикот не се афирмирани и актуализирани во доволна мера и на тој начин му даваат индивидуалност на својот јазичен израз. Во таа смисла, Малески во својата творечка постапка, изнаоѓа јазични средства кои можат да придонесат за уметничката функција на македонскиот јазик и ги користи тие изразни средства кои, како што вели Пановска, не се познати ни за пошироката интелектуална средина во тоа време, за да создаде специфичен авторски израз.

Во трудот се анализираат одредени лексички единици присутни во романот „Разбој“ на познатиот македонски писател, Малески, кои во докторската дисертација на Паноска се определени како лексеми со кои се актуализира народната лексика и како зборообразувачки иновации, од гледна точка на нивниот статус во македонскиот стандарден јазик денес, во однос на нивното значење и на нивната употреба, односно се испитува колку младата популација го познава значењето на овие лексички единици и колку тие се употребуваат во нејзиниот секојдневен говор, а на овој начин се добива поширока слика за нивното присуство во речникот на македонскиот јазик денес, кога македонскиот стандарден јазик е целосно развиен јазичен систем со кој се артикулираат најкомплексни апстрактни содржини. Истовремено, се покажува дека овие лексички единици го губат статусот што го имаат во тој период, а се покажува и дека лексиката како дел од јазичниот систем е постојано подложна на промени, па некои зборови исчезнуваат од јазикот, некои од активни во еден период постепено навлегуваат во пасивниот фонд на речникот во друг период и сл. Во трудот се наведени лексеми кои можат да се употребат како примери при обработка на поглавја од македонската лексикологија. Без оглед на тоа дали станува збор за актуализирање на народната лексика или за зборообразувачки иновации, во трудот овие лексички единици се нарекуваат лексички иновации.

2. Методологија на истражувањето

Имајќи ги предвид овие две тенденции, од една страна, изградување на стандардниот јазик во духот на народниот јазик и развојот на општеството кој неминовно влијае врз изградувањето на јазикот, како и лексиката која авторот ја користи за да создаде еден свој сопствен специфичен израз на начин да ја чува народната основа на јазикот, а истовремено на тој начин да придонесува за неговото изградување и развивање, мошне интересно е да се анализираат одредени лексички единици присутни во романот

„Разбој“ на Малески, кои во докторската дисертација на Паноска се определени како лексеми со кои се актуализира народната лексика и зборобразувачки иновации, (а кои, како што е споменато погоре, во трудот се нарекуваат лексички иновации) од гледна точка на нивниот статус во македонскиот стандарден јазик, во однос на нивното значење и на нивната употреба од младата популација, односно од студентите, денес, од периодот кога се определени како иновации. За да се реализира целта на трудот земени се предвид осумнаесет лексеми присутни во романот „Разбој“, определени како лексички иновации во времето кога тој излегува од печат и се анализира колку студентите го познаваат значењето на овие лексички единици и колку ги употребуваат во својот секојдневен говор, така што се добива целосна претстава за нивното присуство во речникот на македонскиот јазик. Во истражувањето е одбран намерен примерок кој го сочинуваат 100 студенти на додипломски студии на насоките македонски-англиски, македонски-германски, македонски-француски јазик на Педагошкиот факултет во Битола. Испитаниците се со иста старосна структура, а се разликуваат според дијалектното подрачје од каде доаѓаат. Подеднакво се опфатени студенти, претставници на сите дијалектни подрачја во Република Македонија. Имено, студентите треба да го определат значењето на дадената лексичка единица и да запишат контекст во кој ја употребуваат таа лексичка единица. Потоа, се поставува дадената лексичка единица во реченичниот контекст во кој е употребена и се бара од студентите да го протолкуваат нејзиното значење со цел да се согледа мотивираноста на значењето на лексичката единица од контекстот во кој е употребена, како и дали реченичниот контекст обезбедува поголем степен на разбирливост на значењето на дадените лексеми. Понатаму, направена е анализа на Речникот на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања (РМЈ) од гледна точка на присуството на овие лексички единици во него, со оглед на тоа што Речникот излегува од печат во 1961, 1965 и 1966 г. во три тома, а романот во 1969 г. (другите дела на овој писател се излезени од печат во периодот од 1950 до 1967 г.), па оттука произлегува логичен заклучок дека Речникот се збогатувал, меѓу другото, и со лексички единици од неговите дела, но и дека собраниот материјал во Речникот одиграл голема улога во развивањето на неговиот творечки израз. Во однос на овие лексички единици, направена е и анализа на Толковниот речник на македонскиот јазик (ТРМЈ) кој излезе во шест тома, и тоа, 2003, 2005, 2006, 2008, 2011, 2014 г. за да се согледа нивната застапеност во него, зашто тоа е најверодостоен показател за тоа дека лексичката единица, која постоела во еден период, опстанала до денес и дека има широка употреба. Анализата на размислувањата на студентите и на присуството или отсуството на овие лексеми во двата Речника треба да го покаже нивниот статус во македонскиот стандарден јазик денес, во однос на периодот од пред педесет и повеќе години, кога се третираше како иновации, да покаже дека тој статус со текот на времето се губи и да укаже дека речникот е навистина најтворениот дел од еден јазичен систем, постојано подложен на промени, условени, пред сè, од развојот на општеството. Наведените лексеми можат да се употребат при обработка на поглавја од македонската лексикологија. Во докторската дисертација на Паноска се спомнуваат повеќе лексички иновации, но во трудот анализата е насочена кон одредени суфиксни, префиксни и суфиксно-префиксни образувања, сите дадени во формата во која се наоѓаат во реченичниот контекст.

3. Резултати, анализа и дискусија

Во продолжение следуваат резултатите од размислувањата на студентите за значењето на дадените лексички единици надвор од контекстот и во контекстот, за нивната употреба во секојдневниот говор и резултатите од нивната присутност во двата Речника, како и анализата и дискусијата.

На Германците им требаат живи и здрави луѓе, за работа зашто. А и тие имаат божја лика и тие знаат што значи да оставиш деца бестатници. – Р, 1969: 132: сираче, без татко. Ниту еден студент не го определува правилно значењето на лексемата. Ниту еден студент не го знае значењето на лексемата и според тоа, нема да ја употреби во својот секојдневен говор. Еден дел од студентите оваа лексема ја доведуваат во врска глаголот татне, па како значења се наведуваат: место каде многу татне, а, пак, друг дел од студентите како можни значења за лексемата ги наведуваат: молчелив, тивок, без звук, безнадежен. Реченичниот контекст придонесува за поголема разбирливост на нејзиното значење, иако може да се земе предвид и поширокиот контекст. Лексемата е регистрирана во РМЈ, (РМЈ 1986: 33), но не се забележува нејзиното присуство во ТРМЈ, најверојатно поради тоа што до периодот кога од печат излегува првиот том на ТРМЈ, таа не добива широка употреба, па денес се чувствува дури и како непознат збор.

Конечно, не ќе ме изедат гостариве, што има да се плашам и од кого? – Р, 1969: 252: луѓе што одат на гости, луѓе што се на гости, гости, со одредена иронична нијанса. Најголем број од студентите правилно го определуваат значењето на оваа лексема. Помал број студенти го поврзуваат нејзиното значење со значењето на лексемата гостин, па ги наведуваат следниве погрешни значења: луѓе кои се гостат, луѓе кои чекаат гости. Во однос на употребата на лексемата мал е бројот на студенти кои ја употребуваат во својот секојдневен говор. Најголемиот број од студентите наведуваат дека ќе ја употребат стандардната варијанта гости и дека лексемата гостари им звучи застарено. Реченичниот контекст не придонесува за поголема разбирливост на лексемата. Потребен е и поширокиот контекст за сите студенти правилно да го сфатат нејзиното значење. Во РМЈ ова лексема не е регистрирана, а ниту во Толковниот речник на македонскиот јазик.

Глумци се наоѓаа, но глумици ... жими таа: Марика Папуцисека: една драгосана, претставителна момичка, една несрамежлива, една модерна-премодерна ... – Р, 1969: 167: драга, мила. Најголемиот број од студентите го доведуваат значењето на оваа лексема со нешто што има скапоцена вредност, со нешто што е значајно. Помал е бројот на студенти кои правилно го определуваат нејзиното значење. Ниту еден од испитаните студенти не ја употребува оваа лексема во секојдневниот говор. И во овој случај, реченичниот и поширокиот контекст не обезбедуваат поголем степен на разбирливост на значењето на лексемата. Оваа лексема не е регистрирана ниту во РМЈ ниту во ТРМЈ.

Болките се за жени. И ти ќе се зажениш и ќе узнаеш за болка. – Р, 1969: 18: стане жена. Најголемиот број студенти погрешно го определуваат значењето на лексемата како ожени се, одомаќини се. Мал е бројот на студенти кои правилно го определуваат нејзиното значење. Реченичниот контекст е релевантен за значењето на лексемата, иако може да се укаже и на важноста на поширокиот контекст. Ниту еден студент не ја

употребува лексемата со ова значење во разговорниот јазик. Лексемата со ова значење не е забележана ниту во РМЈ ниту во ТРМЈ.

Небаре волшебни, зборовите сторија истиот час да се затрчаат зрачки светлина по скалилата угоре ... – Р, 1969: 393: зраци. Сите студенти правилно го определуваат значењето на лексемата, но ниту еден не ја употребува во својот секојдневен говор. Реченичниот контекст, во овој случај, нема влијание, зашто и без него значењето на лексемата е доволно јасно. Оваа лексема не е регистрирана во РМЈ со оваа форма, присутна е формата зрачец, деминутивна форма од зрак. Интересно е да се забележи нејзиното присуство во ТРМЈ, (ТРМЈ 2003: 228) каде е дадена со истото значење и каде се упатува на тоа дека таа е архаична лексема. Во овој случај, може да се истакне дека е нејасна мотивираноста за нејзината незастапеност во РМЈ, каде, како што е наведено, се застапени и повеќе архаизми, како и за нејзината застапеност во ТРМЈ, во кој, како нормативен речник, по правило, не треба да бидат регистрирани архаични зборови. Сепак, во Предговорот на Толковниот речник се истакнува дека неутралниот лексички слој се надоградува и со застарената лексика која има честа и општоприфатена употреба во усната и писмената комуникација. Може да се заклучи дека во однос на употребата од родените зборуваачи на македонскиот јазик, барем што се однесува до помладата генерација, денес, иднината на оваа лексичка единица е неизвесна.

Некогаш одела секоја недела во тој котел од црква и зад себе и пред себе и од страните не слушала молитви туку бандорења на струшки касачки: „Што иде в црква кога е парталка?“ „Ами, пак, со маслининов шал ем легнува ем станува ...“ – Р, 1969: 156: жени што зборуваат зајадливо, пакосни, зловни. Најголем број од студентите и надвор од реченичниот и поширокиот контекст правилно го определуваат значењето на лексемата поврзувајќи го со жени што навредуваат со зборови, зајадливи жени, жени што касаат (преносно). Помал број од студентите не знаат да го определат значењето на овој збор. Во оваа смисла, во однос на оваа лексема, реченичниот и поширокиот контекст придонесуваат за поголемата разбирливост на лексемата. Ниту еден од студентите нема да ја употреби оваа лексема во својот секојдневен говор. Оваа лексема е регистрирана во РМЈ, (РМЈ 1986: 323) и во ТРМЈ, (ТРМЈ 2006: 490) во формата за машки род касач, зајадлив човек, што навредува, боцка некого со зборови. Во однос на нејзината употреба од помладата генерација, денес, исто така, може да се каже дека нејзината иднина е неизвесна.

Не оти не го знаат комитетлиите што вртиопаш е тој Димче, но ајде, кому му стиска да се покаже праведник и да фрли камен по него ... – Р, 1969: 147: членови на комитет, со присутна нијанса на ироничност. Најголемиот број на студенти правилно го определуваат значењето на лексемата, а многу мал е бројот на студенти кои не го знаат значењето. Најголемиот број студенти ја употребуваат во својот секојдневен говор. Реченичниот контекст не обезбедува поголема разбирливост на значењето на лексемата, па за да се сфати правилно значењето од сите студенти потребен е поширокиот контекст. Оваа лексема не е регистрирана во РМЈ, но интересно е тоа што се забележува нејзиното присуство во ТРМЈ, (ТРМЈ 2005: 571). Во Толковниот речник се укажува дека лексемата се употребува во разговорниот јазик, со иронична нијанса, што, од своја страна, покажува дека во најново време, со брзите општествено-политички промени што се случуваат во Р. Македонија, во разговорниот стил, па и на

помладата генерација, се актуализира лексичка единица, која го има истото значење со истата нијанса на ироничност, што го имала и пред педесет и повеќе години.

Струшките мостари фатија да се собираат на Чаршискиот Мост. – Р, 1969: 53: станува збор не за луѓе кои градат мост, туку за луѓе кои своето слободно време го поминуваат на мостот и ги коментираат дневните настани, со иронична нијанса. Ниту еден од студентите не го определува правилно значењето на оваа лексема. За неа се наведуваат следниве значења: луѓе кои градат мост, луѓе што плаќаат да поминат мост, луѓе кои работат на мост, луѓе од Мостар. И за оваа лексема реченичниот контекст не обезбедува поголема разбирливост, па неопходна е потребата од познавање на поширокиот контекст. Сите испитаници наведуваат дека ја употребуваат оваа лексема во својот секојдневен говор, но со погрешното значење. Лексемата мостари не е регистрирана ниту во РМЈ ниту во ТРМЈ. Лексемата е присутна во говорот на интелектуалци кои го познаваат поширокиот контекст и ја употребуваат кога зборуваат за карактерни особини, особено, на група луѓе, на пример, пензионери, кои со своите секојдневни активности на коментирање на дневните настани, наликуваат на мостарите.

„Ни ги обескончивте куќите, нешто ве не нашло, да не би ве!“ – Р, 1969: 107: остави нешто без конец. Ниту еден студент не го определува правилно значењето на лексемата. Како можни значења се наведуваат: става крај на нешто, престане да соработува, бекрајно, што не завршува. Реченичниот контекст не обезбедува поголема разбирливост на значењето на лексемата, што налага да се земе предвид и поширокиот контекст. Ниту еден студент не ја употребува лексемата во својот разговорен јазик. Лексемата не е регистрирана ниту во РМЈ ниту, пак, во ТРМЈ.

„... нарачајте долг живот на детево, дарувајте го ... сторете, о, невести на Севишниот со потомство да засвети куќава Дабовјанска петпати обесчедена!“ – Р, 1969: 51: жена без дете. Најголем број студенти правилно го определуваат значењето на лексемата, водејќи се од основата претставена преку именката чедо, за дете, која сè уште е многу фреквентна во сите дијалектни подрачја на ниво на разговорен јазик. Помал е бројот на студентите кои не го знаат значењето на лексемата. Реченичниот контекст придонесува за поголема разбирливост на лексемата. Најголем број студенти нема да ја употребат оваа лексема во разговорниот јазик, туку првенствено ќе ја употребат именката чедо со предлогот без и различни други посовремени изрази. Оваа лексема не е регистрирана ниту во РМЈ ниту, пак, во ТРМЈ.

„Кажи, брате Србине, која е големата новина за срцево да го одгорчам.“ – Р, 1969: 95: губи својство на горчливост. Сите студенти правилно го определуваат значењето на лексемата. Реченичниот и поширокиот контекст не се потребни за да обезбедат разбирливост на значењето на лексемата. Мал број студенти ја употребуваат лексемата во разговорниот јазик. Треба да се истакне дека оваа лексема во поново време се актуализира со голем број производи од органско потекло, на чија амбалажа пишува дека се одгорчени, значи со одредени постапки им е отстранет горчливиот вкус, што, пак, од своја страна, имплицира на нејзиниот потенцијал за натамошна широка употреба. Лексемата не се забележува во РМЈ ниту, пак, во ТРМЈ.

Младата вдовица Митанка Калиштанска, во вода до колена, со фустанот собран во стегот на копаните, се потпре под мишка со рачката од пиралката и им рече на плаварките ... – Р, 1969: 8: жени што плават алишта на река, што ја испираат сапуницата

од алишатата. Најголем број од студентите правилно го определуваат значењето на оваа лексема и го доведуваат во врска со глаголот плави. Многу е мал бројот на студенти кои не го познаваат значењето на оваа лексема и го доведуваат во врска со придавката син, која во разговорниот јазик е позната како плав, (PMJ 1986: 682, TPMJ 2008: 96): девојки со плава коса, нешто плаво. Во овој случај, реченичниот контекст обезбедува поголема разбирливост на значењето на лексемата. Некои од студентите ја употребуваат оваа лексичка единица во својот секојдневен говор, најверојатно оние во чиј дијалект сè уште е присутна и жива во говорот. Најголемиот број студенти не ја употребуваат. Во однос на двата Речника, лексемата не е регистрирана ниту во PMJ ниту во TPMJ, иако во двата се забележува присуството на глаголот плави.

Тие во Рашка беа повојници од овие овдека ... – P, 1969: 113 – 114: похрабри од другите. Најголем број студенти оваа лексема ја асоцирале со значењето на именката повојници, дар што се носи на новороденче. Само еден студент правилно го определува нејзиното значење. Реченичниот, а и поширокиот контекст се релевантни за да се обезбеди разбирливост на значењето на лексемата. Сите студенти ја употребуваат во разговорниот јазик, но, како што се гледа, со погрешно значење. Лексемата со ова значење не е присутна ниту во PMJ ниту во TPMJ. Изненадува фактот што студентите не го определуваат правилно значењето на оваа лексема, ако се знае дека во разговорниот јазик е многу жива појавата на степенување на именките, на пример, помаж, подевојка, потрговец и сл.

Небаре поиглена, така боцкаше кошулата ... – P, 1969: 222: што е како игла. Значењето на оваа лексема, скоро сите студенти правилно го определуваат. Реченичниот контекст не е релевантен за разбирливост на значењето на лексемата. Треба да се спомне искажувањето на една студентка која наведува дека нејзината баба ја употребува оваа лексема за девојка која на неа има многу накит на прстите, на папокот, на носот и на устата. Лексемата не е присутна ни во PMJ ни во TPMJ.

... си велеше Благуна и повте да ѝ се сврти на иконата, да се прекрсти и да помолитви, но синот ... – P, 1969: 300: спомнува некого во молитва, чита, кажува молитва. Најголем број од студентите значењето на оваа лексема, секако го поврзуваат со лексемата молитва, но погрешно го определуваат нејзиното значење како нешто што се кажува по молитва. Реченичниот и поширокиот контекст се релевантни за да обезбедат поголема разбирливост на значењето на лексемата. Ниту еден студент не ја употребува лексемата во разговорниот јазик. Во PMJ, (PMJ 1986: 420) е регистрирана формата молитви со значење моли се богу, како и во TPMJ, (TPMJ 2006: 155) со значење чита, кажува молитва.

„Ќе го видиме и редот на редниците, сè што има за гледање ќе видиме!“ – P, 1969: 127: луѓе што воведуваат ред. Поголем број од студентите правилно го определуваат значењето на лексемата. Помал број од студентите го доведуваат во врска со именката ред, па како значења ги наведуваат: редови, луѓе наредени во ред. Во однос на значењето на оваа лексема контекстот не обезбедува поголема разбирливост, па за правилно сфаќање на нејзиното значење, потребен е поширокиот контекст. Ниту еден од студентите не ја употребува оваа лексема во својот секојдневен говор. Во PMJ, (PMJ 1986: 1196-1197) се забележува присуство на формата редник при што се упатува на редник: појас за држење куршуми и на формата редница: жена што го води

домаќинството определено време во големите семејства. Во ТРМЈ, (ТРМЈ 2011: 185-186) се забележува присуство на формата редник и се упатува на значењето на формата редник: појас, ремен за носење куршуми, фишеци и формата редница: жена одговорна во големи семејства, што го води семејството и што воспоставува ред во него. Од гледна точка на употребата, од помладата генерација, иднината на оваа лексема е, исто така, неизвесна.

Крај тебе летаат птичишта трудни со бомби. Истрбуши ги, светијо наш семоќен, птичиштата, откорни ги од утробите нивни убивалата и спаси го народот и во народот синот еден у мајка. – Р, 1969: 20: светец, средство со кое се врши убиство. Ниту еден од студентите не го определува правилно значењето на лексемата светијо и ниту еден нема да го употреби во секојдневниот говор. Реченичниот контекст не придонесува за поголема разбирливост на значењето, па е неопходно присуството на поширокиот контекст. Лексемата светија е регистрирана во РМЈ, (РМЈ 1986: 1257) како разговорна варијанта на формата светец и во ТРМЈ, (ТРМЈ 2011: 309) како архаична форма на формата светец. Во однос на употребата, барем што се однесува до помладата генерација, иднината на оваа лексема е неизвесна. Мал број студенти правилно го определуваат значењето на лексемата убивала. Најголемиот број од нив значењето на лексемата го определуваат како глагол во минато неопределено несвршено време во 3 лица еднина, женски род, односно како личност што убивала, односно вршела убиства. Најголемиот број тврдат и дека ќе ја употребат во својот секојдневен говор, но со погрешното значење. Реченичниот контекст не обезбедува разбирливост на значењето на лексемата, но, во голема мера, придонесува да се согледа дека, во случајот, не станува збор за жена која врши убиства. За правилно сфаќање на значењето, потребен е поширокиот контекст. Лексемата не е регистрирана ниту во РМЈ ниту во ТРМЈ.

4. Заклучок

Анализата на размислувањето на студентите и на двата Речника во однос на дадените лексички единици покажува дека најголемиот дел од нив, со текот на времето, денес, го изгубиле статусот на актуализатори на народната лексика и на зборообразувачки иновации. Имено, од анализата е очигледно дека најголемиот број од студентите погрешно го определуваат значењето на поголем дел од овие лексички единици, дека нивното значење го поврзуваат со основата на дадената лексичка единица и без да го знаат значењето изведуваат свои заклучоци за значењето или дека воопшто не се запознати со нивното значење. Од анализата се гледа дека сферата на употреба на овие лексички иновации е разговорниот стил, но, исто така, евидентно е дека најголемиот број од студентите нема да ги употребат овие лексички единици, во своето секојдневно општење, туку, како што се истакнува, ќе ја употребат стандардната варијанта на лексемата, на пример, гости за гостари, зраци за зрачки, или, пак, стандардната варијанта на лексемата дете со предлог, како на пример, без деца за обесчедена, или, пак, ќе употребат актуелни фразеолошки изрази, кои, според нив, се современи и не звучат застарено. Тоа значи дека општествениот развој и времето во кое живеат и дејствуваат младите луѓе налагаат поинаков јазичен израз за значењето на наведените лексички единици. Од анализата се гледа и дека кај некои од наведените лексички

единици постои потенцијал во однос на нивната натамошна поширока употреба, првенствено во разговорниот стил, а потоа можеби и пошироко во стандардниот јазик, на пример, одгорчен и сл., со истото или со слично значење од периодот кога се третираат како иновации, или со развивање на сосема ново значење во духот на новото време, како на пример, поиглена. Во однос на улогата на реченичниот контекст, може да се забележи дека во најголем број од примерите тој е релевантен за да обезбеди дополнителни информации за значењето на лексичките единици и да придонесе за нивна поголема разбирливост, иако за дел од наведените лексички единици тој не е релевантен, додека, пак, за дел од нив е потребен поширок контекст од реченичниот. Анализата покажува дека од наведените лексички единици, во истата форма, само две се застапени во РМЈ, бестатници и зрачки, но, како што може да се забележи, со текот на времето, тие не добиваат поширока употреба и од денешна гледна точка можат да се определат како архаични. Тоа е најверојатно причината што лексемата бестатници не е застапена во новиот Толковен речник на македонскиот јазик. Иако е нејасна мотивираноста за застапеноста на лексемата зрачки во ТРМЈ, може да се прифати искажувањето во Предговорот дека нејзиното присуство во Речникот е условено од пошироката употреба во писмената и усната комуникација, но нејзината употреба барем од младата популација е неизвесна. Од анализата се заклучува дека скоро сите наведени лексички единици, барем што се однесува до помладата генерација, не се употребуваат во секојдневниот говор, иако некои од нив покажуваат потенцијал за натамошна употреба и за заживување во стандардниот јазик. Анализата е потврда за отвореноста на лексиката како дел од јазичниот систем и за тоа дека она што пред педесет години се третираше како иновација денес, го губи тој статус. Наведените примери можат да бидат корисни при обработка на одредени поглавја од македонската лексикологија.

REFERENCES

- Бојкоска, С., Минова-Ѓуркова, Л., Пандев, Д., Цветковски, Ж. (1998). *Македонски јазик за средното образование*. Скопје: Просветно дело.
- Конески, Б. (1967). *За македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.
- Конески, Б. (1987). *Грамматика на македонскиот литературен јазик, дел I и II*. Скопје: Култура.
- Корубин, Б. (1969). *Јазикот наш денешен, книга прва*. Скопје: Наша книга.
- Корубин, Б. (1980). *Јазикот наш денешен, книга трета*. Скопје: Студентски збор.
- Паноска, Р. (1970). *Јазикот на Владо Малески*. Докторска дисертација. Скопје.
- Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања*. (1986). Гл. редактор Б. Конески. Скопје: Македонска книга и Графички завод „Г. Делчев“.
- Толковен речник на македонскиот јазик, т. 1, 2, 3, 4, 5, 6*. (2003, 2005, 2006, 2008, 2011, 2014). Раководител на проектот С. Велковска, главен редактор К. Конески. Скопје: Институт за македонски јазик „К. Мисирков“.
- Fishman, J. (1978). *Sociologija jezika*. Sarajevo: Svijetlost.

ЕКСЦЕРПИРАНИ ТЕКСТОВИ

Малески, В. (1969). *Разбој*. Скопје: Култура.